

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.16>

ЕМАНСИПАЦІЙНІ ПОГЛЯДИ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Катерина Откович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджується ставлення Олени Теліги до емансипаційних рухів, які набули популярності наприкінці XIX – початку XX ст. на українських теренах. Сучасна літературна критика вважає українську поетесу О. Телігу незмінною прихильницею і сподвижницею боротьби за права жінок, яка своєю життєвою позицією демонструвала мужність, хоробрість, відданість справі і своїм переконанням. Також, особливо відзначається поетичний доробок О. Теліги, в якому поетеса демонструє своє ставлення до рівноправ'я жінки і чоловіка в тогочасному суспільстві. Не поділяючи ідею тотальної рівності у соціальному просторі, О. Теліга дотримується позиції різності та унікального призначення як чоловіка, так і жінки в соціумі. Особливо це відчутно в її поезії, присвяченій патріотичній любові, мужності у боротьбі у важкі часи, стійкості в очікуванні незворотних змін. Біографія поетеси, її життєві вчинки, громадянська позиція, політичні погляди свідчать, що вона позиціонується як сильна особистість, яка своїм прикладом демонструє сильні і вольові риси характеру. Саме тому, її постать та творчий доробок розглядається в контексті боротьби за права жінок. Втім, чи поділяє вона погляди свої сучасниць на цей процес боротьби, чи формує для себе, та демонструє соціуму власне бачення рівності і місця жінки в суспільстві та історії? Для дослідження цього питання цікавою є позиція Д. Донцова, друга та редактора «Вісника», в якому друкувалася О. Теліга. Д. Донцов свої роздуми і спогади про поетесу та про її творчість і життєву позицію, виклав у дослідженні-спогаді «Поетка вогнених меж. Олена Теліга», написаному у 1952 році. Зокрема, він розглянув питання про ставлення поетеси до емансипаційних рухів, і, несподівано критично описав її особисту позицію до популярних ідей у тогочасному суспільстві. Декларуючи і поширюючи свої громадянські та правові позиції, жіночі рухи, на думку О. Теліги, використовували стару мораль, яка вже перестала бути придатною для формування духу нового покоління. Вона базувалася на старих цінностях, які в нових умовах можуть бути руйнівним для формування якісно нової моралі, оскільки ставлять за мету задовольнити потреби та бажання всіх, відтворюючи застарілі патріархальні цінності. Новий буремний час, виклики майбутнього вимагають якісно нового підходу для побудови суспільства, коли рівність осмислюється не лише в приватному просторі, а вже в громадянському та історичному.

Ключові слова: емансипаційні рухи, критика, О. Теліга, Д. Донцов, патріархальна модель, патріотизм.

Початок XX століття в українському культурному просторі багатий на визначних та талановитих постатей, які, формуючись в душі модернізму, привносили нове бачення, ідеї, у трансформацію старих культурних парадигм. Складність історичного періоду та соціо-політичних змін не завадила зародженню нового бачення в соціо-культурній площині. Поряд з пошуками нових політичних векторів, національних та патріотичних питань, ще з кінця XIX ст. в культурному просторі підіймається питання ролі жінки в суспільстві. До відомих прізвищ творчих і талановитих жінок: Н. Кобринської, О. Кобилянської, Лесі Українки, долучається постать Олени Теліги, про яку мало що було відомо на теренах України впродовж XX ст.. О. Теліга, українська поетеса, довгий час була не відома українському читачу та не видавалася в Україні, і лише впродовж останніх 20-и років вона відкривається

і досліджується як харизматична постать з унікальними і цікавими поглядами на тогочасні історичні та культурні реалії.

Сьогодні О. Теліга набула значної популярності. Її творчість досліджується в різних аспектах, зокрема виділяються її погляди на майбутнє та очікування революційних змін, її критика міщанства та усередненості в культурі; критика емансипаційних рухів, які продовжують підтримувати патріархальні шаблони поведінки; прагнення до боротьби будь-якою ціною; та розмисли про любов і відданість, де любов – це дія, співучасть у житті. Саме таку любов вона пропагувала щодо України, бо любити і співпереживати з-за кордону на відстані для неї було рівнозначно зради.

Творчість О. Теліги почала досліджуватися в Україні наприкінці ХХ ст., і на сьогоднішній час в науковій спільноті існує багато праць, в яких ґрунтовно аналізується творчість і громадянська позиція поетеси. Також, сьогодні стали для загалу доступні праці української діаспори, зокрема, серед них і розвідки Д. Донцова [3]. Серед українських науковців, хто досліджував творчий доробок О. Теліги, слід зазначити: В. Агеєву [1], М. Ільницького [7], М. Жулинського [5], М. Зубрицьку [6], Т. Салигу [11], Т. Голембовську [2], Н. Дрозду [13], О. Климентову [8], Ю. Ковалів [9], та багато інших.

Постановка проблеми. Серед багатьох питань, які розглядала О. Теліга, слід виділити її погляди на емансипаційні рухи, які набули популярності в соціумі того часу. Питання прав жінок і формування жіночого та рівноправного соціо-культурного простору було гострим і актуальним. Втім, О. Теліга мала власне унікальне бачення цієї проблеми, де рівноправність жінки в соціумі вбачала в інтеграції в політичне життя та формування свідомого патріотизму. Відповідно, ставила собі за мету критикувати тогочасні емансипаційні тенденції, метою яких, на її думку, була розбудова нежиттєздатних жіночих осередків, які зосереджували свою увагу на соціально-приватному житті і добробуті жіноцтва.

Отже, **метою статті** є розглянути емансипаційні погляди О. Теліги на основі її публіцистичних праць, а також, праці Д. Донцова «Поетка вогнених меж. Олена Теліга», в якій автор приділяє увагу саме цьому питанню.

Основний виклад матеріалу. Творчий діалог О. Теліги та Д. Донцова розпочався з моменту їхнього знайомства у Варшаві 1933 р., де О. Теліга проживала зі своїм чоловіком, до її смерті у 1942 р. Їхнє знайомство почалося заочно, з поезії відправленої Д. Донцову, як редактору «Вісника», втім, наступні роки їх пов'язує дружба і спільна праця, а Д. Донцов постає для молодшої поетеси як наставник та помічник у літературній та сподвижницькій діяльності. Через десять років, після загибелі О. Теліги, у 1952 р. в Торонто, Д. Донцов пише працю присвячену аналізу творчості та життєвих поглядів поетеси «Поетка вогнених меж. Олена Теліга», в якій цікаво розкриває цю неординарну постать, опираючись на власні спогади про неї та її життєві та ціннісні орієнтири.

У передньому слові в своїй праці Д. Донцов порівнює О. Телігу до Т. Шевченка та Лесі Українки, бо в своєму таланті вона, «не знає собі рівної шляхетністю форми й глибинню змісту» [3, с. 6], «після Шевченка та Лесі Українки, О. Теліга, одна з чоловічих поетів «Вісника»... нічого з плебейського не було в ній, нічого з скигління поезії початків ХХ в. з її занепадницьким сентименталізмом» [3, с. 7].

У праці «Поетка вогняних меж» Д. Донцов розмислює, що розпочалася мода на літературних критиків які надто стандартизують творчість, намагаються поєднати творчі етапи з біографією поета, надто поверхнево та спрощено сприймаючи цей процес. Вони шукають наголоси і рими, але не відчують поета, не дослухаються до самого головного – чим поет жив, що для нього було цінністю. І що саме він хотів би поширити від себе чи які настанови залишити по собі. А це, на думку Д. Донцова, і є найголовніше. Несправедливо

досліджувати О. Телігу лише як фактаж дат та досвід прожитих подій. Поезія – це суб'єктивне, інтуїтивне кодування дійсності, яке не можливо розкодувати без розуміння переживань поета: це «Євангельські притчі, над якими треба медитувати, щоб схопити їх сенс, закритий формою символів» [3, с. 12].

У творчості О. Теліга передає протистояння, яка проживала сама в той буремний час, час завмирання, спокою, який повинен змінитися очікуваною революцією (війною, боротьбою). Вона варіювала між спокоєм, буденністю та змінами, стихією, яка насувається. В її поезії відображається два стани: і «на вікні герані, сонний символ спокійних буднів», і протилежний – «відчуті горіння тіла, танечний шах», пристрась та силу життя. Д. Донцов і О. Теліга в товариських зустрічах спільно переживали необхідність міграції і сформували схоже бачення на тогочасні проблеми України. Співпраця у «Віснику» та товаришування з Д. Донцовим було для О. Теліги помічним і пізнавальним.

В своїй праці Д. Донцов осмислює погляди поетеси і подає їх читачу в зовсім іншому і цікавому трактуванні. Він розглядає її ставлення до тогочасних емансипаційних і феміністичних рухів, які, на початку ХХ ст. активно взаємодіяли у всіх сферах суспільного життя. Жіночі рухи діяли в сфері освіти, культури, соціально-політичного життя та приватній сфері. Декларуючи свої правові та громадянські позиції, тогочасні жіночі рухи брали за основу стару патріархальну мораль, яка стрімко ставала неактуальною, особливо в міжвоєнний період. Така мораль не була придатна для формування нового покоління, в якого треба було розвивати ідеї єдності, боротьби та жертвності. В основі старих цінностей лежав гуманізм, визнання своєї слабкості, індивідуальності, що могло б бути руйнівним в процесі формування якісно нової моралі. Стара мораль має на меті задовільнити бажання та потреби всіх, сформувати комфортне суспільство в ужитково-побутовій сфері, тоді коли час вимагає від людини дбати, мислити про майбутнє загалу і держави. Жіночі спільноти формували свою діяльність містечково, одночасно копіюючи чоловічі осередки, за запроваджуючи їх на свій, жіночий, манер. Такі товариства нічого не вирішували, реально не впливали на соціо-політичні питання, а лише декларували свої вимоги і бачення. Д. Донцов іронічно ставиться до таких жіночих колективів та їх патріотичності: «Не імпував їй той тип жінок, який витворився під впливом просвітянщини або соціалістичного народництва в другій пол. ХІХ в. або в початках ХХ на Надніпрянщині, як тип «емансипаники», «курсисти» або «партійної товаришки», а в Галичині – «народної діячки», філантропки або патріотки, яка чекала відродження нації від кооперації чи від протиалкогольного товариства «Відродження»» [3, с. 25].

Загалом, такі об'єднання жінок та поширення жіночих рухів маргіналізує їх, оскільки ці осередки сформовані за прикладом чоловічих організацій та гуртів по інтересах чи хобі. Такі осередки сприяють розвитку зацікавлень та пошуку однодумців. Жіночі об'єднання організують простір для жінок, чим зменшують негативний вплив соціуму, але, одночасно, і відсторонюють жіноцтво від реальних викликів і проблем. Д. Донцов згадує, що О. Теліга не розуміла діяльності таких організацій, де актуальні політичні та соціальні виклики або не були сферою зацікавлень жіноцтва, або розглядалися крізь призму труднощів та соціальних-побутових негараздів жінки у її приватному житті. О. Теліга не розділяла погляди таких постатей як Ірина Вільде, О.Кульчицької, О.Кобилянської, бо позиціонує себе емансипантками і володіючи силою слова, вони спрямували свої зусилля на власний внутрішній світ переживань, шукаючи вирішення приватних проблем особистого життя. Жіноча доля, самореалізація та сімейне життя і надалі залишалися основними питаннями, які хвилювали жінки того часу.

Водночас, О. Теліга не припускає для себе можливості скористатися пропозицією і надрукуватися в тогочасному відомому журналі «Жіноча доля», оскільки, навіть з назви журналу зрозуміло його маргінальність. Такі видання викликають в неї лише роздратування та іронію. Низька якість матеріалів, які друкує журнал, тематика творів, які схвалює редакція, стосується перш за все внутрішньо-сімейних проблем про які пишуть авторки. Жіноча доля пов'язується у таких виданнях з проблемами виховання дітей, важкістю сімейного побуту та протистоянням чоловікові п'яничці. Натомість, жодні суспільно важливі питання та думка жіноцтва щодо них в такому журналі не розглядаються [12, с. 116]. «Твори, які друкувалися на сторінках альманахів та часописів «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Світ молоді», «Нова хата», газети «Жінка» та інших, нерідко низької мистецької вартості, не кажучи вже про їх зміст, певною мірою теж прислужилися О. Телізі як джерело натхнення, бо, заперечуючи розуміння ролі жінки, яке пропагувалося цими виданнями, вона утверджувалась у власних позиціях» [8, с. 7].

У «Віснику», в 1935 році О. Теліга друкує статтю «Якими нас прагнете?», де намагається прослідкувати чоловічий погляд на жінку в культурі. Зокрема, чоловіки сформували три образи жінки, жоден з яких не відображає жінку як цілісну особистість, яка є затребувана в життєвих реаліях. Жінка-вамп та жінка-рабиня – це постаті, які не можна маркувати як позитивні, і вони є химерним культурним конструктом, який не відповідає сучасності. А жінка-товариш, це образ сформований, як копіювання чоловічих якостей, де губиться жіночність та індивідуальність [12, с. 85]. Жінка-вамп та жінка-рабиня, це образи слабких жінок, які витворила патріархальна культура. Жінка-рабиня є дуже популярним образом в українській літературі періоду традиціоналізму. Вона стражденна, терпелива, щира і наївна, але слабка і підкорена чоловічому началу. Жінка-вамп феєрична і самостійна, втім не може сформувати з чоловіком партнерських відносин, оскільки зневажає і недооцінює їх. Втім, з цих запропонованих трьох варіантів, жінка-товариш є найбільш життєздатним образом. Так формується образ супутниці чоловікові у боротьбі. В цьому образі О. Теліга поєднує феміністичні ідеї та ідею національної боротьби. В.Агеєва зауважила щодо цього образу жінки-товариша: «поетеса майже не потребує розібратися, якою жінка сама себе прагне» [1, с. 249]. Тобто, критикуючи образи жінки, які створені чоловіками, вона мимовільно приймає один з них, бо він гармонійно підходить до її революційного бачення майбутнього. Втім, в самій назві її статті вже закладена відповідь: якими нас прагнете, а не які ми (жінки) є, чи як ми себе бачимо. О. Теліга намагається реабілітувати образ жінки-товариша, зображаючи таку жінку одночасно наділену фемінними і маскулініними якостями: «О, так, я знаю, нам не до лиця // з мечем в руці і з блискавками гніву // військовим кроком з поглядом ловця, // іти завзято крізь вогонь і зливу» [12, с. 41].

Також у цій розвідці О. Теліга критикує популярний на той час образ жінки-матері. В традиціоналізмі образ жінки-матері був пов'язаний з веденням домашнього господарства та догляданням дітей. На зламі століть образ матері достатньо видозмінився та набрав рис міщанського добробуту, затишку та спокою. Тому О. Теліга небезпідставно сумнівається, невже лише жінка-мати може бути ідеалом? І тут поетеса розкриває для себе призначення материнства у вихованні нової сильної нації задля збереження держави. Її матір, це не закрита вдома домогосподиня, яка не має прав, освіти і свобод, це матір – яка бере на себе зобов'язання виховати людей нової формації, і цим вона уподібнюється до матері-багьківщини.

В іншій своїй розвідці «Партачі життя. (До проблеми цивільної відваги)» написаній у 1941 та зачитаній у Кракові у «Просвіті» О. Теліга розмислює про людину, яка повинна мати не героїську, а буденну цивільну відвагу, якою вона керується у житті [4]. Вона

говорить: «то є передусім вміння сказати «ні», коли від тебе вимагають речі, противні твоїй гідності і твоїм переконанням. То є вміння бути собою у всіх обставинах і перед людьми різних поглядів і різних становищ... вміння сказати в очі гірку правду тим, кому ця правда належить...» [12, с. 144] Саме таку позицію поділяла і дотримувалася О. Теліга, і таким світоглядом вона наділяла жінку-товариша. Вона наділяла образ жінки-товариша рішучістю в своїх діях, чесністю перед собою, відвагою і відданістю своїй справі. А, оскільки ця велика справа, тобто боротьба, є спільною з чоловіком, то така жінка неодмінно ставала бойовою подругою та підтримкою в тилу.

У своїх спогадах Д. Донцов неодноразово згадував, що і творчість О. Теліги і її життєві настрої перебували в певному стані очікування змін, невідомого майбутнього, певної невизначеної тривоги, яка, бувало, зображалася поетесою в протесті до спокою, стабільності та занурення у сьогодення. Саме тому і її образ жінки відповідав тій тривозі, яку вона намагалася передати як попередження. Статичні тогочасні жіночі організації не те, щоб не розглядали жінки в соціумі в такому бойовому амплуа, а навпаки, формували образ освіченої, виваженої, але беззахистої і покірної постаті жінки в суспільстві.

Д. Донцов пише, що творила О. Теліга в особливому піднесеному емоційному стані, передчуваючи зміни. Які це мали бути зміни? На кшталт великої революції, прокидання людини з міщанського сну і побуту задля великої ідеї, яка б мала змінити Україну: «...серед нудного борикання клік, серед безжурної погоні за забавами юрби з її наївною вірою в стабілізацію, – грізний гуркіт грядущого землетрусу» [3, с. 30]. Тобто «видиво бурі» чи передчуття великих змін притаманні всій творчості О. Теліги. Варто зазначити, що в цей період не вона одна говорила про перехідність цього історичного моменту, в якому жила, і очікування змін було логічним історичним курсом, оскільки передвоєнний період формував в інтелігенції курс на постійні пошуки нових рішень. Передчуття невідомого, яке повинно змінити теперішній стан відчували й Євген Маланюк, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Олег Ольжич. Їхня тривога очікування відображалася в творчості, що своєю метафоричністю і символізмом часом нагадує біблійні пророцтва про важкі часи.

В поезії О. Теліги постійно присутнє очікування змін в майбутньому. Ці передчуття та очікування описуються як «світонок», «світло», «таємничі кличі», «вузькі межі». У вірші «Лист» до Л. Мосендза вона пише: «Ти б дивувався: дощ і пізня ніч, // А в мене світло і вікно наростіж. // І знов думки, і серце у вогні, // І гостра туга у невпиннім зрості... // А в мене дні бунтують і кричать, // Підвладні власним, не чужим законам // І тиснуть в серце вогнену печать, // І значать все не сірим, а червоним» [12, с. 20]. Теперішній стан, це «дощ і пізня ніч», але вона в цьому буттєвому стані формує «світло і вікно наростіж», бо відчуває тугу, серце у вогні. Її дні життя, це передчекання чогось нового – «дні бунтують і кричать» і очікування майбутнього «червоне», тоді як буденність залишається «сірою». Втім, як і Д. Донцов, Ю. Жданович зауважують, що це очікування майбутнього, на його думку, забарвлене трагізмом і очікуванням можливої катастрофи: «Ми весь час стоїмо на грані // невідомих шляхів майбутніх» [4, с. 155]. Д. Донцов міфологізує її передчуття, ніби в цьому очікуванні закладено крах імперій, націй і народів, що Україна і світ буде у вогні, і з цієї руйнації відродиться сильна нова Україна, яка збудує самостійне майбутнє без союзників, що розділяють і знищують її [3, с. 33]. Таке небуденне, не прив'язане до сьогодення трактування подій притаманне О. Телізі в її поезії, втім, ця опозиційність присутня в її розумінні і трактуванні подій і явищ сучасності. О. Теліга сформувала своє ставлення до викликів сьогодення і воно є досить контрастним з тогочасними тенденціями. Вплітаючи в ідеї державотворення, нової історії, очікування революції жінку, як суб'єкта історії, вона утворює інший, несхожий на звичний образ подруги, товаришки, музи, вільної жінки,

яка осмислює процеси та не боїться вголос висловити своє бачення, навіть, якщо це іде в розріз суспільним настроям чи патріархальним традиціям.

Висновок. О. Теліга мала власне бачення, як би мали розвиватися жіночі емансипаційні рухи і організації у міжвоєнний період. Вона поклала на них надію у формуванні свідомого жіноцтва, яке буде обізнаним у соціо-політичному житті України та свідомо буде долучатися до процесів виховання покоління нової формації. На жінку, як на товариша, О. Теліга покладає відповідальність у підтримці чоловіка в період боротьби, коли жінка, хоч і залишається слабшою, все ж стає опорою і підтримкою. Також О. Теліга вирізняє образ жінки-матері, яка позбавляється всього домашнього, приватного, буденного і долучається до значно ширшої зони відповідальності – виховання майбутнього нації – свідомих та патріотичних нащадків. Оскільки тогочасні жіночі рухи і організації займалися здебільшого освітянською діяльністю та соціально-побутовими питаннями, вони, на думку О. Теліги, не виконували свого основного призначення та не реалізовували свою історичну місію.

Список використаної літератури

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с.
2. Голембовська Т. Творчість Олени Теліги в літературознавчих дослідженнях. *Науковий вісник ужгородського університету*. 2014. Вип. 2 (32). С. 43–50.
3. Донцов Д. Поетка вогняних меж : Олена Теліга. Торонто : Гомін України, 1953. 96 с.
4. Жданович О. Прапори духа. Життя і творчість Олени Теліги. Сутра 1947 р. 190 с.
5. Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга: Нариси про життя і творчість. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 144 с.
6. Зубрицька М. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / за ред. М. Зубрицької. Львів : видавництво «Літопис», 2002. 832 с.
7. Ільницький М. Поети Празької школи/ Упоряд. М. Ільницький. Київ: Смолоскип, 2009. 916 с.
8. Климентова О. Творчість Олени Теліги і літературно-культурологічна ситуація «Празької школи» : автореферат дисертації. Київ, 2001. 19 с. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15503/Klimentova.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Ковалів Ю. Олена Теліга. *Слово і Час*. 2018. № 7. С. 80–84.
10. Маланюк Є. Розповідь про Лену. Олена Теліга : Збірник / ред. О. Жданович. К. : Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. С. 328–331.
11. Салига Т. Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). Львів : Світ, 1997. 352 с.
12. Теліга О. О краю мій...: Твори. Документи. Біографічний нарис. К. : Вид. ім. О. Теліги, 1999. 496 с.
13. Drozda N. Tvorba Oleny Telihy v kontextu feminism. Режим доступу: <https://theses.cz/id/6nb42n/37585545>

EMANCIPATION VIEWS OF OLENA TELIHA**Kateryna Otkovych***Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universitetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article is detected Olena Teliha's attitude to the emancipation movements that gained popularity at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. in Ukrain. Modern literary critics considers the Ukrainian poetess O. Teliha to be a constant supporter of the struggle for women's rights, who demonstrated courage, bravery, devotion to the cause and her convictions with her life position. In her poetry the poetess demonstrates her attitude towards the equal rights of women and men in the society of that time. Not sharing the idea of total equality in social space, O. Teliha adheres to the position of diversity and the unique purpose of both men and women in society. This is especially noticeable in her poetry, dedicated to patriotism, courage in the struggle in difficult times, waiting for irreversible changes. The biography of the poetess, her life deeds, civic position, political views indicate that she is positioned as a strong personality who demonstrates strong-willed character. That is why her figure and work is considered in the context of the struggle for women's rights. However, does she share the views of her contemporaries on this process of struggle, or does she form for herself and demonstrate to society her own vision of equality and the place of women in society and history? For researching this issue is interesting the position of D. Dontsov, a friend and editor of "Visnyk", in which O. Teliha was published. In particular, he examined the question of the poet's attitude to emancipation movements, and unexpectedly critically described her personal position towards popular ideas in society at that time. Declaring and spreading their civil and legal positions, women's movements, according to O. Teliha, used old morality, which was no longer suitable for forming the spirit of the new generation. The challenges of the future require a qualitatively new approach for building society, when equality is understood not only in private space, but already in civil and historical space.

Key words: emancipation movements, criticism, O. Teliha, D. Dontsov, patriarchal model, patriotism.